

PAPER DETAILS

TITLE: Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Usûlu'n-Nahv Ilmindeki Yeri

AUTHORS: Selim TEKIN

PAGES: 535-555

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/750252>

Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Usûlu'n-Nahv İlmindeki Yeri*

**The Place of Abu Hayyân al-Andalusî in the Methodology of Syntax
(Usûlu'n-Nahw) Science**

Selim Tekin

Dr., Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Ph.D., Uludağ University, Faculty of Theology,
Arabic language and rhetoric
Bursa, Turkey
selimtekin65@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-4033-8255

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Ocak / January 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Mayıs / May 2018

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 535-555

Atıf / Cite as: Tekin, Selim. "Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Usûlu'n-Nahv İlmindeki Yeri [The place of Abu Hayyân al-Andalusî in the Methodology of

* Bu metin Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Arap Gramerindeki Yeri [Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Devam Eden Doktora Tezi)] adlı doktora tezimizin "Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Usûlu'n-Nahv İlmindeki Yeri" başlıklı kısmından kısmen iktibaslar yapılarak makale formatında yeniden düzenlenip yeni bilgilerle genişletilerek hazırlanmıştır.

This text was extensively written with new knowledges, by being edited again in the form of article with some citations from the title "Abu Hayyân al-Andalusî's role in the methodology of Arabic Grammar" in the continuing thesis "Abu Hayyân al-Andalusî and his role in Arabic Grammar" (Uludağ University Social Sciences Institute).

syntax (*Usûlu'n-Nahw*) science]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 535-555.

<https://doi.org/10.18498/amailad.585220>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Place of Abu Hayyân al-Andalusî in the Methodology of Syntax (*Usûlu'n-Nahw*) Science

Abstract

Many Arabic linguists, in grammatical studies, have had different opinions and interpretations from past to present. The basic and most important factor in the differentiation of these views is the language method which they used. Every linguist as distinct from other linguists may introduce an opinion by grounding a one of the evidences of syntax in the syntax's issue. As a result of this, different comments which are related to grammar emerged. One of these linguists is Abu Hayyân al-Andalusî. He gave more importance to some of the evidence of syntax than others and put his view in this direction. He was sometimes different from nahw imams and schools, as well as he sometimes preferred to choose one of these imams and schools thought. Abu Hayyan, unlike the first language scholars, used all the Qur'anic readings as evidence for his own views and rejected the method of show evidence with Hadith which had been outspread by İbn Malik (d. 672/1275). In this article, Abu Hayyân's role in the syntax discipline, his linguistic method which he used and syntax evidence in the syntax discipline will be tried to be shown.

Summary

The Methodology of Syntax (*Usûlu'n-Nahw*) Science means the evidence that is used in determining the rules of a language. This evidence, which is also called Nahw evidence, consist of four elements which are; *Semâ* (i.e. Sensation) *İcma*, *Comparison* and *Istishâbü'l-hal*. The language scholars used these to determine the rules of language. The source of the first and the most important one of these is the Qur'an, the Hadiths and poetry. The Quran is recited not only with one single recitation method, but with many different methods. Some linguists relied on the ones that were *Mutevatir* (Reliable) of these *Qara'ats* (recitation method),

while others determined linguistic rules by relying on other *Qara'ats* other than the Mutevatir. One of these linguists was Abu Hayyân al-Andalusî (d. 745/1344), who is the subject of our article.

Abu Hayyân, who was an important linguist of the eighth century A.H., was influenced by the viewpoints of the predecessor linguists, and acquired different viewpoints on Arabic language studies with his own knowledge making important contributions with his works. Whether Mutevatir or not, Abu Hayyân used all *Qara'ats* as an evidence for his viewpoints and applied a method that was different from early language scholars. He rejected the method of placing the rules on the non-fluent Arabic dialects and Hadiths which were proposed by Ibn Malik (d. 672/1275) and tried to protect the Nahw method of the early-period language scholars, especially those who were from Basra. When he established his viewpoints on Nahw, he relied on all the reciting methods and the fluent (i.e. *fasih*) Arabic poetry, and in this way, introduced a unique Nahw methodology.

Abu Hayyân used all Nahw evidences, which consisted of *Sema*, *Comparison*, *Icma* and *Istishâbu'l-hâl*; and paid more importance to *Sema* than any other. According to him, firstly the Quran recitation methods are referred to, and whether there is any use that is heard from the Arabs is checked in any Nahw issue. If there is a usage, then the other evidences are considered. If not, these Nahw evidences do not make sense, and cannot be respected. Also, a Nahw rule cannot be produced. Even if a rule is proposed, such a rule will be weak and invalid.

Sometimes there may be conflicts between Nahw evidences. According to Abu Hayyân, when *Sema* and *Comparison* evidence are in conflict, *Sema* is preferred; if there is no *Sema*, no *Comparison* can be made. In case there is a conflict between different dialects on any subject, Abu Hayyân argued that there was a use for each dialect, and one of them could not be compared to the other. Again, in case there is a conflict between the original and the common one, he argued that the original use must be preferred.

Among the language scholars, the most influential linguist was Sîbeveyhi (d. 180/796) on Abu Hayyân. He accepted the viewpoints and method of Nahw of Sîbeveyhi as a basis and criticized the scholars who opposed him in some Nahw issues. It was Ibn Malik, the linguist, who was criticized mostly by Abu Hayyân due to his viewpoints. He wrote commentaries on the works of Ibn Malik and abbreviated some of them. The focus of his criticism on Ibn Malik was that he used Hadiths for *Istishad* (using the Hadiths as evidence), he trusted some weak

Arabic dialects, and preferred the viewpoints of Kufa school in some Nahw issues. In this sense, Abu Hayyân enabled the following generations recognize Ibn Malik and make evaluations on his viewpoints.

Abu Hayyân did not use the Hadiths as evidence for Nahw issues like the early language scholars in Istishad with the Hadiths. on this subject, he criticized Ibn Malik because he made Istishad with the Hadiths and stated that most of the Hadiths were narrated spiritually, that a Nahw rule could not be established based on them, and that the Hadith could not be used as evidence for a v rule. In this sense, Abu Hayyân became the pioneer of the scholars who defended the idea that Istishad could not be made with hadiths together with his teacher Ibn Dâi (d. 680/1283). About the issue of making Istishad with the Hadiths, some linguists agreed to Abu Hayyân, while others criticized him and others followed a middle course. According to Abu Hayyân, there is no harm in using the Hadiths as an example of a Nahw issue in terms of representation or explaining the meaning of a word. When his works are examined, it is possible to see that he also included many hadiths; however, he did not use hadiths in this sense.

In making Istishad with poetry, Abu Hayyân made Istishad with the poems of the first three poets who were adopted by people; and did not make Istishad with the poems of other poets. Again, he preferred using fluent Arabic dialects, which were used to collect the language materials, and criticized the Kufa school, and sometimes Ibn Malik, who agreed to them because of making Istishad with non-fluent dialects.

Abu Hayyân also had preferential viewpoints and comments in addition to his original viewpoints on Nahw. He made original interpretations by using his unique Nahw method, and sometimes preferred the viewpoints of any Nahw imam or school. When the Nahw viewpoints of Abu Hayyân are examined, it is seen that he sometimes preferred the Basra language school, and sometimes Kufa or other Nahw schools. Although it is seen that he is closer to the Basra language school among other Nahw schools, he determined a Nahw method that was unique to him and evaluated Nahw issues in the light of this method.

Keywords: Arabic language, Grammar, Abu Hayyân al-Andalusî, Methodology, Evidence.

Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Usûlu'n-Nahv İlmindeki Yeri

Öz

Gramer çalışmalarında doğuşundan günümüze kadar birçok Arap dilci birbirinden farklı görüş ve yorumlarda bulunmuşlardır. Bu görüşlerin farklı olmasındaki temel ve en önemli etken kullanılan dil metodudur. Bir nahiv

meselesinde bir dilci nahiv delillerinden birine dayanarak bir görüş ortaya koyarken başka bir dilci diğer bir nahiv deliline dayanarak farklı bir görüşte bulunmuştur. Bunun sonucunda ise gramerle alakalı farklı yorumlar meydana gelmiştir. Bu dilcilerden biri de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. (ö. 745/1344) O, kimi zaman nahiv imamlarından ve ekollerinden farklı olarak özgün, kimi zaman da bu imam ve ekollerden birinin görüşünü tercih şeklinde görüşlerde bulunmuştur. Nahiv delillerinden bazılarını diğerlerine göre daha önemsemiş ve görüşlerini bu doğrultuda ortaya koymuştur. Ebû Hayyân ilk dil bilginlerinden farklı olarak Kuran'ın bütün kıraatlerini, kendi görüşleri için delil olarak kullanmış, İbn Mâlik'in (ö. 672/1275) yaygınlaştırdığı hadisile istişhad yöntemini reddetmiştir. Bu makalede Ebû Hayyân'ın usûlu'n-nahv ilmine olan katkısı, görüşlerini ortaya koyarken benimsediği dil metodu ve usûlu'n-nahv ilminde kullandığı nahiv delilleri gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Gramer, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Usûl, Delil.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in okunuşu esnasında meydana gelen dil hatalarını (lahn) önlemek için ortaya çıkan nahiv ilminin kurallarının tespitinde birbirinden farklı metotlar kullanılmıştır. İlk nahiv ekolü olan Basralılar, bu kuralların tespitinde mütevâtir kıraatlere; Kays, Temîm, Esed ve Hüzeyl gibi fasih Arap lehçelerine ve şiirlerine ve genel kullanımlara dayanıyorlardı. Basralılar'a muhalif olarak doğan Kûfe dil ekolü ise tam tersine şâz kıraatlere, Lehm, Cüzâm, Kudâa, Ğassân ve İyâd gibi fasih olmayan Arap lehçelerine ve şiirlerine ve nadir kullanımlara dayanarak nahiv kuralları ortaya koyuyorlardı. Her iki ekolün ortak sayılabilecek özelliği ise bir delil olarak sonraki dönemlerde yaygınlaşan hadis-i şeriflere çok az yer vermeleriydi.¹ Bu ekollerden sonra ortaya çıkan Bağdat ekolü ise mütevâtir kıraatlerin yanında başka rivayet ve delillerle desteklenen şâz kıraatleri de delil olarak kullanıyor, desteklenmeyenleri reddediyordu.²

¹ Celâleddin Abdurrahman bin Ebû Bekr es-Süyûtî, *Kitabu'l-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv*, thk. Dr. Selahaddin el-Hevvarî, 1. Baskı (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1432/2011), 46; Saîd el-Efgânî, *Fî usûli'n-nahv* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1407/1987), 31-32.

² Mahmud Hüsni Mahmud, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî tarihi'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1986), 140.

Endülüs'te doğup gelişen Endülüs dil ekolü ise bu yöntemlerden farklı bir metotla nahiv kurallarına yaklaşıyordu. Bu ekolün önemli iki temsilcisi olan İbn Mâlik ve Ebû Hayyân ister mütevâtir ister şâz olsun bütün kıraatlerin nahiv kurallarını belirlemede aynı seviyede olduğunu, bunlardan birinin diğerine tercih edilemeyeceğini savunuyorlardı.³ Bu ekolün diğer temsilcileri olan Suheyli (ö. 581/1185), İbn Harûf (ö. 609/1212) ile başlayan hadis-i şeriflerin delil olarak kullanımına İbn Mâlik eserlerinde sıklıkla yer veriyor, hatta ilk dönem dil ulemasının bazı görüşlerini hadisleri temel alarak eleştiriyordu. Yine İbn Mâlik Kûfelilerin az kullanımlar ve fasih olmayan lehçeler üzerine inşa ettiği görüşlerini tercih ediyor, bunları hadisler ve başka sözlerle desteklemeye çalışıyordu.⁴

Ebû Hayyân bütün kıraatlerin delil olarak kullanılması gerektiğini belirterek ilk dönem dil ulemasından farklı bir metot uyguluyordu. Yine fasih Arap lehçelerine ve genel kullanımlara itibar edilmesini dile getirerek Basra dil ekolünü destekliyor, hadislerin nahiv kurallarının tespitinde delil olarak kullanılamayacağını ifade ederek İbn Mâlik'i eleştiriyordu. Bütün bu görüşleriyle o, bir anlamda kendine özgü bir nahiv metodu ortaya koyuyordu.

Ebû Hayyân'ın nahiv görüşlerini ortaya koyarken kullandığı delillere geçmeden önce kısaca usûlu'n-nahv ilminin tanımını ve nahiv delillerini açıklamakta fayda görüyoruz. Bundan sonra Ebû Hayyân'ın bu delillerden hangilerini, nasıl kullandığını; bu delillerin çatışması durumunda hangi delile önem verdiğini görüşlerinden örnekler vererek göstermeye çalışacağız. Böylece onun usulü nahiv ilmindeki yerini ortaya koyacağız.

1. Usûlu'n-nahv İlminin Tanımı ve Nahiv Delilleri

Süyûtî, (ö. 911/1505) usûlu'n-nahv ilmini şöyle tanımlar: Usûlu'n-nahv ilmi; mücmel olan (Kur'an-ı Kerim'in delil olması gibi) nahiv delillerini, bunlarla delil gösterme biçimini ve delil gösteren kişinin durumunu araştıran bir bilimdir. İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ise bu konuda şöyle der: Fıkıh usûlünün bütün ve ayrıntılarının fıkıh delillerinden meydana gelmesi gibi, usûlu'n-nahv; bölümlerinin ve türlerinin kendisinden meydana geldiği nahiv delilleridir. Usûlu'n-nahv

³ Muhammed Hayr el-Hulvânî, *Usûli'n-nahvi'l-Arabî* (Rabat: en-Nâşiru'l-Atlasî, 1983), 36.

⁴ Hulvânî, *Usûli'n-nahvi'l-Arabî*, 53, 54, 55.

ilminin faydası ise şudur; bir hüküm verirken delile ve sebebe dayanmak, düşük seviyede olan taklitten yüksek seviyede olan delile yükselmek ve ona muttali olmaktır. Çünkü taklitçi olan bir kişi doğru ve yanlışın nedenini bilemez ve çoğunlukla şüphe ve vehimlere maruz kalır.⁵

Süyûtî ve İbnü'l-Enbârî'nin bu tanımlarını karşılaştırdığımız zaman Süyûtî'nin usûlu'n-nahv ilmini delilleri araştıran bir ilim, İbnü'l-Enbârî'nin ise delillerin kendisi olarak tanımladıklarını görmekteyiz. Sonuç olarak her iki tanımda aynı doğrultudadır ki İbnü'l-Enbârî'nin yukarıdaki ifadesinde kastettiği nahiv delillerinin bu bilim dalında araştırılmasıdır.⁶

İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre nahiv delilleri semâ', icma ve kıyas olmak; İbnü'l-Enbârî'ye göre ise nakil, kıyas ve istishâbü'l-hâl olmak üzere üçtür. Bu ayrımları birbirleriyle karşılaştıran Süyûtî sonuç olarak nahiv delillerinin dört olduğunu belirtir: Semâ', icma, kıyas ve istishâbü'l-hâl.⁷ Süyûtî'nin yapmış olduğu bu taksimden hareketle bu delillerin tanımlarını, makalemizin konusu olan Ebû Hayyân'ın nahvi delilleri nasıl kullandığını, bu delillerden hangilerine daha çok önem verdiğini açıklamaya çalışacağız.

1.1. Semâ'

Semâ'dan kasıt fesahatine güvenilen kişiden hâsıl olan sözlerdir. Bu durumda semâ' başta en fasih kelimeler olan Allah'ın (cc) sözlerini kapsamaktadır ki bu Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci olarak Peygamberimizin (sav) hadis-i şerifleridir. Üçüncü olarak da Peygamberimizin peygamberliğinden önce başlayıp, peygamberlik dönemi ve sonrasını kapsayan ve Müslüman kâfir olsun nazım ve nesirde müvelledûnun (şiirle istishâd konusunda İslamiyet'in ilk dönemlerinden sonra günümüze kadar olan kişiler) çoğalmasıyla dillerin bozulmaya başladığı dönemi içine alan Arap kelimeleridir.⁸

⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 25-26.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed bin et-Tayyib el-Fâsi, *Feydu neşri'l-inşirâh min revdi tayyi'l-İktirâh*, thk. Dr. Mahmut Yusuf Feccâl, 2. Baskı (el-İmârâtü'l Arabiyye el-Muttahide-Abu Dabi: Dâru'l-Buhûs lid-Dirâsâtü'l-İslamiyye ve İhyâi't-Turâs, 2002), 225.

⁷ Süyûtî, *el-İktirâh*, 25.

⁸ Süyûtî, *el-İktirâh*, 39.

Ebû Hayyân'ın istişhâd metoduna bakıldığı zaman nahiv delilleri içinde semaa daha çok önem verdiği görülmektedir. Özellikle bir nahiv kuralı kıyasa uygun olsa bile o kuralla alakalı herhangi bir nakil varit olmamışsa o kural Ebû Hayyân'a göre geçersizdir. O, bir nahiv meselesinde İbn Mâlik'i semâ' deliline itibar etmemesi nedeniyle eleştirir, şöyle ki:

İsmi fail ve meful gibi müştak isimlerin zahir isimde amel edebilmeleri için nefiy veya istifham edatlarından birine dayanmaları gerekir. İbn Mâlik nefiy edatlarını لا، إِنْ، لَيْسَ gibi tüm nefiy edatlarını kapsayacak kadar genişletmiş, bu harfleri esas almayı ise kıyas yaparak caiz görmüştür; إِنْ قَائِمٌ الرَّئِئِدَانِ، إِنْ قَائِمٌ الرَّئِئِدَانِ gibi. Yine istifham edatlarını da مَتَى رَاجَعَ الْعُمَرَانِ، أَيْنَ قَائِمٌ صَاحِبَاكَ gibi tüm soru edatlarını kapsayacak kadar genişletmiştir. Ebû Hayyân'a göre nefiy edatlarından meşhur olan مَا، istifham edatlarından ise hemzedir. Bu konuda semâ' bu iki harfin kullanımıyla varit olmuştur. Diğer harflerle ilgili herhangi bir semâ' yoktur. Dolayısıyla doğru olan ancak semâ' olduktan sonra bu tür cümlelerin caiz olmasıdır.⁹

Dil kurallarının tespitinde semânın kaynağı Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve şiirdir. Genelde nahivcilerin ve özelde Ebû Hayyân'ın nahiv görüşlerini ortaya koyarken bu kaynakları nasıl kullandıklarını göstermeye çalışacağız.

1.1.1. Kur'an-ı Kerim

Dil ulemasının nahiv kurallarının tespitinde ilk ve temel kaynakları Kur'an-ı Kerim olmuştur. Sözlerin en fasihi olan Kur'an-ı Kerim tek bir okunuş üzerine okunmamış, farklı kıraatlerle okunmuştur. Peygamber efendimizin (sav) "Kur'an-ı Kerim yedi harf üzerine inmiştir" hadis-i şerifi gereğince kıraat imamları bu farklı okunuşları sünnet olarak telakki etmişler ve bir kıraatin sahih olması için asgari üç şart koşmuşlardır. Bunlar; senedin Resulullah'a ulaşmasında sıhhatli olması, Hz. Osman'ın mushafına uygun olması ve Arap dil kurallarıyla herhangi bir yönden uyuşması. Kurrâ bir kıraatin kabulünde bu üç şarttan senedin sıhhatine önem vermiş diğer iki şartı tamamlayıcı unsur kılmıştır. Dolayısıyla kurrâya göre bir kıraatin sıhhatinde mütevâtir veya âhâd olma veya dil

⁹ Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed, 1. Baskı (Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1418/1998), 3: 1082.

kurallarıyla örtüşme gibi unsurlar önemli değildir, önemli olan senedin sıhhatidir.¹⁰

Kurrânın belirlemiş olduğu bu şartlara nahivciler farklı yaklaşıyorlardı. Onlar bunlardan ikincisine yani kıraatin Arap dil kurallarından biriyle örtüşmesine önem veriyor, senedi sahih olsun olmasın bu kurallarla örtüşen kıraatleri kabul ediyor, örtüşmeyenleri ise reddediyorlardı. Bu yüzden mütevâtir olan bazı kıraatleri reddediyor, şâz olan bazı kıraatler üzerine nahiv kuralları koyuyorlardı. Yine herhangi bir kıraat nahiv kuralıyla uyuşmadığı zaman bu kuralı kıraatle düzeltme yerine kıraati kurala göre tevil ediyorlardı.¹¹

İlk dönem nahivciler arasında kıraatler konusunda kurrâ gibi bir birliktelik söz konusu değildi. Basralılar genellikle bu ekolün kurucularından olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın (ö. 154/770) kıraatiyle istişhadda bulunuyor, Kûfeliler ise yine bu ekolün kurucularından olan Kisâî'nin (ö. 189/805) kıraatiyle istişhadda bulunuyorlardı. Yine kendi kurallarıyla uyuşmadığı için fasih kıraat imamlarından bazılarını eleştiriyorlardı. Sonuç olarak nahivciler Kur'an-ı Kerim kıraatlerini delil olarak kullanmada doğru bir yöntem ortaya koymuyorlardı.¹²

Müteahhirîn nahivcilerden olan İbn Mâlik, Ebû Hayyân, İbn Hişâm (ö. 761/1360), Süyûtî ve İbn 'Akîl (ö. 769/1367) gibi nahivciler ister mütevâtir ister şâz olsun bütün kıraatleri kabul edip, bunlara göre nahiv kuralları ortaya koymaya çalıştılar. Nahivci olmasının yanında müfessir olan ve bütün kıraatlere vakıf olan Ebû Hayyân nahivcilerin çoğunun kıraatlere zan ile yaklaştığını fakat bunun caiz olmadığını belirtiyor; bir kıraatin diğerine tercih edilemeyeceğini, bunların her birinde güzel bir dil yönü bulunduğunu savunuyordu.¹³

Ebû Hayyân'a göre şâz kıraatler dâhil bütün kıraatler dil kurallarının tespitinde hüccettir. Örneğin; Mâzenî (ö. 249/863), Zeccâc (ö. 311/923) gibi bazı nahivciler

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık. Ama siz ne kadar az

¹⁰ Temmâm Hassân, *el-Usûl* (el-Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1411/1991), 104; Efgânî, *Fî usûli'n-nahv*, 29-30.

¹¹ Efgânî, *Fî usûli'n-nahv*, 31-32; Hassân, *el-Usûl*, 104.

¹² Hulvânî, *Usûli'n-nahvi'l-Arabî*, 33-34.

¹³ Hulvânî, *Usûli'n-nahvi'l-Arabî*, 36.

şükrediyorsunuz!" (el-A'râf, 7/10) ayetindeki 'مَعَايِشْ' kelimesinin 'مَعَايِشْ' şeklinde okunuşunu reddetmişlerdir. Ebû Hayyân bu kelimeyi hemzeli okuyan Nâfi'in kıraatini delil göstererek bu okuyuşu caiz görmüştür.¹⁴ Yine O,

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنَّكُمْ صَادِقِينَ

"Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi hemen onları çağırın da size cevap versinler." (el-A'râf, 7/194) ayetini İbn Cübeyr'in إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ şeklindeki şâz okuyuşunu delil göstererek nefiy harflerinden olan اِنْ harfinin haberde amel edebileceğini ifade etmiştir. Ferrâ (ö. 207/822) ve Basralıların çoğuna göre ise bu harf لَيْسَ gibi amel edemez.¹⁵

Bütün kıraatleri görüşlerine delil olarak kullanan Ebû Hayyân bu kıraatlere uymayan ve bunları eleştiren nahivcileri eleştirmiştir. Örneğin İbn 'Âmir;

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ لِيُزْودَهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوا قَدْ زُهِمَ وَمَا يَفْقَهُونَ

"Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki; onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanılsınlar. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak." (el-En'âm, 6/137) ayetindeki أَوْلَادَهُمْ kelimesini اَوْلَادَهُمْ şeklinde mansub, شُرَكَاءَهُمْ kelimesini ise شُرَكَائِهِمْ şeklinde mecrur okumuştur. Yani muzâf olan قَتَلَ kelimesi ile muzâfun ileyh olan شُرَكَائِهِمْ kelimesini mefulle ayırmıştır. Cumhurun okunuşuna ters olan ve Basralıların kabul etmediği bu durumu İbn Atıyye (ö. 541/1147) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) eleştirmiş, böyle bir kullanımın Arap dilinde olmadığını savunmuşlardır. Ebû Hayyân Arap olmayan birinin (Zemahşerî) halis ve fasih olan bir Arap'ı eleştirmesine ve mütevâtir olan bu kıraatin reddine hayret ederek bu kullanımların Arap şiirinde sayısızca bulunduğunu, bu şiirleri

¹⁴ Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcut - Şeyh Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l- kutubi'l-ilmiyye, 2010), 4: 271.

¹⁵ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4: 439-440. Ebû Hayyan'ın Ferrâ'ya yaptığı itirazlar için bk. Ziyâd Halef 'Avde Ebû Halîb, "İ'tirâzâtü Ebî Hayyân el-Endelüsî fî kitabihî İrtişâfu'd-darab ale'l-Ferrâ: Dirâsetun vasfiyye" (Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2011).

'Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyeti İbni Mâlik' adlı eserinde zikrettiğini belirtir.¹⁶ Yine O, Basralıları bazı kıraatleri kabul etmemeleri nedeniyle şöyle eleştirir: "Kıraatler Basralıların koydukları dil kurallarına göre gelmez. Biz Basra nahivcilerinin görüşlerine tabi değiliz."¹⁷

1.1.2. Hadis-i Şerif

Peygamber efendimizin (sav) hadisleriyle istişhâd konusu âlimler arasında ihtilaf edilen konulardan biridir. Ulemadan bazısı Ebû Hayyân ve hocası Ebû 'l-Hasen bin Dâi' (ö. 680/1283) gibi hadisle istişhâdı caiz görmezken, bazısı İbn Mâlik gibi bunu caiz, bazısı ise Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi bazı durumlarda caiz bazı durumlarda ise caiz görmeyerek orta bir yol izlemiştir.¹⁸

Ebû Hayyân'a göre bir nahiv kuralı ortaya koymak veya bir nahiv kuralını ispatlamak için hadis-i şerifler delil olarak kullanılamaz. Nahiv ilminin kurucuları olan Ebû 'Amr bin el-'Alâ, İsa bin Ömer (ö. 149/766), Halil bin Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyhi (ö. 180/796) gibi Basra dil uleması ve Kisâî, Ferrâ, Ali bin Mübarek el-Ahmer (ö. 194/809) ve Hişam ed-Darîr (ö. 209/824) gibi Kûfe dil uleması böyle bir yöntem kullanmamışlardır. Müteahhirînden olan Bağdat ve Endülüslülere ise onlara uymuşlardır. Hadislerle istişhâdda bulunulmamasının nedeni hadis lafızlarının Resulullah'a aidiyetinden kuşku duyulmasıdır. Bu kuşku ise iki nedenden kaynaklanmaktadır:¹⁹

Birincisi; raviler manayla rivayeti caiz görmüşlerdir. Bu yüzden Peygamberimizin (sav) sözleri veya o zamanda meydana gelen bir olay tüm lafızlarıyla beraber nakledilmemiştir. Yakinen biliyoruz ki Resulullah (sav) hadis lafızlarının hepsini söylememiştir, hatta bazılarını söylediğine dair kesin bir delilimiz de yoktur. Çünkü bunların eş anlamlılarını da söylemiş olabilir. Zira önemli olan anlamdır, özellikle semâ'nın önde olduğu, yazının olmadığı ve hafıza gücüne itimat edildiği

¹⁶ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4: 231-232. Ebû Hayyân'ın farklı kıraatleri delil olarak kullanma örnekleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Lazhar Kerchou, "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-muhît Tefsiri Bağlamında Nahve Dair Metodik Esasları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/41 (2015): 313-336.

¹⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 4: 271; Hulvânî, *Usûli'n-nahvi'l-Arabî*, 37.

¹⁸ Şeyh Abdulkadir bir Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 1: 4.

¹⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 42.

durumlarda bu önem daha da artmaktadır. Hadislerin çoğunda özellikle de uzun hadislerde önemli olan lafzı değil, anlamı zapt etmektir.²⁰

İkincisi; hadis rivayetlerine azımsanmayacak kadar dil hataları (lahn) karışmıştır. Çünkü hadis ravilerinin çoğu Arap değillerdi ve Arap dilini nahiv bilgisiyle bilmiyorlardı. Dolayısıyla nahvi bilmedikleri için konuşmalarında lahnler meydana gelmiş, bunun sonucunda da rivayetlerine fasih olmayan kullanımlar girmiştir.²¹

Hadisle istişhâd konusunda Ebû Hayyân'la aynı görüşü paylaşanların yanında ona karşı gerekçeli bir şekilde itiraz edip İbn Mâlik'i savunanlar olmuştur. Çalışmamızın sınırlarını aşacağı için bu gerekçelere yer vermeyip sadece bu kişilerin isimlerini vereceğiz. Bu gerekçelere aşağıda verilen kaynaklardan ulaşılabilir. Hadisle istişhâd konusunda hocası Ebû'l-Hasen İbnü'd-Dâi'e (ö. 680/1283)²² katılan Ebû Hayyân'ı Süyûtî destekler.²³ Ebû Hayyân'ı eleştirenler arasında öğrencisi Nâzıru'l-Ceyş (ö.778/1372)²⁴ ve Bedrüddîn ed-Demâmînî (ö. 827/1424)²⁵ zikredilebilir. Şâtıbî ise bu tartışmada orta bir yol izleyerek hadisle istişhâdı bazı durumlarda caiz görürken, bazılarında ise reddeder.²⁶ Modern dönemde de tartışılan bu konuda Temmâm Hassân ve Saîd el-Efgânî gibi dilciler hadislerin delil olarak kullanılmasını daha doğru bir yöntem olarak görürler.²⁷

Ebû Hayyân her ne kadar hadisle istişhâdı kabul etmeyen biri olarak görülse de eserleri incelendiği zaman birçok hadis-i şerifi örnek mahiyetinde kullandığı görülmektedir. Örneğin şu hadisleri Ebû Hayyân şu şekilde kullanır:

²⁰ Süyûtî, *el-İktirâh*, 43.

²¹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 44.

²² Ebû'l-Hasen bin ed-Dâi'in görüşü için bk. Süyûtî, *el-İktirâh*, 45; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 5.

²³ Süyûtî'nin görüşü için bk. Süyûtî, *el-İktirâh*, 45-46.

²⁴ Nâzıru'l-Ceyş'in görüşü için bk. Muhibbuddin Muhammed bin Yusuf bin Ahmed Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid bi-şerhi Teshîli'l-fevâid*, thk. Ali Muhammed Fahir, 1. Baskı (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 9: 4410-4411.

²⁵ Demâmînî'nin görüşü için bk. Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 7.

²⁶ Şâtıbî'nin görüşü için bk. Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 6.

²⁷ Temmâm Hassân'ın görüşü için bk. *el-Usûl*, 105-106-107; Saîd el-Efgânî'nin ve diğer çağdaş dilcilerin görüşü için bk. Efgânî, *Fî usûli'n-nahv*, 53-58.

كَانَ fiilinin benzerlerinden olan دَامَ fiili sakın oldu, sukut etti anlamında tam bir fiil olarak ta kullanılır. “Sizden biriniz durgun olan bir suya bevletmesin.” hadis-i şerifinde olduğu gibi.²⁸

بَيَّدَ kelimesi bir istisna edatı olup غَيْرُ anlamındadır, şu hadis-i şerifte olduğu gibi: “Kureyşli olduğum ve Beni Sa’d yurdunda yetiştığım için Dad dilini (Arapça) en iyi konuşanınız benim.”²⁹

Hadisle istiṣhâd konusunda sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Ebû Hayyân’a göre bir nahiv kuralı koymak veya nahiv kuralını ispat etmek için hadisle istiṣhâdda bulunulamaz. Hadis-i şerifler ancak bir nahiv kuralını örneklendirmek veya bir kelimenin lügat anlamını açıklamak için kullanılabilir.

1.1.3. Şiir

Nahiv, sarf ve lügat ilimlerinin önemli delillerinden biri de Arap şiiridir. Arap şiirinin Arap diliyle ilgili önemli yapılar, kalıplar içermesi dil bilginlerini şiire yöneltmiş ve şiir Arapçanın grameri, yapısı ve lügat bilgisiyle önemli bir kaynak ve dil kurallarının ispatında başlıca dayanak olmuştur. Dil bilginleri şiirleriyle istiṣhâdda bulunulan şairleri genel olarak dört tabakaya ayırmışlardır:

- 1- İmrûu'l-Kays, A’sâ gibi cahiliye dönemi şairleridir.
- 2- Lebîd ve Hassân bin Sâbit gibi cahiliye ve İslami dönemleri beraber yaşayan ve muhadramûn diye isimlendirilen şairlerdir.
- 3- Cerîr ve Ferazdak gibi İslamiyet’in ilk dönemlerini içine alan ve İslamiyyûn veya mutakaddimûn diye isimlendirilen şairlerdir.
- 4- Beşşâr bin Bürd ve Ebû Nuvâs gibi İslamiyyûn şairlerinden günümüze kadar olan şairleri kapsayan ve müvelledûn veya muhdesûn diye isimlendirilen şairlerdir.³⁰

Bu tabakalardan ilk iki tabakanın şiiriyle istiṣhâdın geçerliliği konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Üçüncü tabaka her ne kadar ihtilâflı olsa da doğru olan bu tabakanın şiiriyle de istiṣhâdda bulunulabileceğidir. Dördüncü tabakanın şiiriyle istiṣhâdda bulunulamayacağı konusunda ise yine âlimler arasında ittifak vardır.³¹

²⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3: 1158.

²⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3: 1545.

³⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 3.

³¹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 3.

Ebû Hayyân yukarıda bahsi geçen şair tabakalarıyla ilgili cumhurun metoduna uymuş, istişhâdı caiz görülen tabakaların şiirleriyle istişhâdda bulunmuş, caiz görülmeyenlerin şiirleriyle istişhâdda bulunmamıştır. Örneğin meful-ü ma'ahunun كَانَ 'den sonra gelip gelmeyeceği ihtilaflıdır. Ebû Ali el-Farisî'ye (ö. 377/987) göre gelemmez, cumhura göre ise bu caizdir. Ebû Hayyân cumhurun görüşünü doğru bulur ve ikinci tabakadan olan Ka'b bin Cuayl'in şu beytini delil olarak gösterir:

فَكَانَ وَ إِيَّاهَا كَحَرَّانٍ لَمْ يُفَيْقْ عَنِ الْمَاءِ إِذَا لَقَاهُ حَتَّى تَقَدَّدَا

“O kişiyle devesi birbirlerinden ayrılmayan bir bağ gibiydiler. Suyu görünce ondan içip onu kurutuncaya dek ayılmadı.”³²

İstişhâdı kabul edilmeyen tabakanın şiirlerini Ebû Hayyân delil olarak kullanmamıştır. Örneğin müvelledûn tabakasından biri olan Buhturî'nin şiirini Ebû Hayyân şöyle değerlendirir: İsmi mevsul مَنْ ve مَا gibi اَلَّذِي ve çeşitlerinin dışında olursa sıra cümlesindeki zamirin ğaib olması vaciptir, أَنَا مَنْ قُمْتُ، أَنْتَ مَنْ قَامَ، أَنْتَ مَنْ قَامَ cümleleri gibi. Bu zamirin مَنْ gibi mütekellim ve muhatap zamir olmasını caiz görenlerin görüşleri doğru değildir. Buhturî bin Ebi Safra'nın

تُعِيرُ أُمُورًا لَسْتُ بِمَنْ أَشَاؤُهَا وَلَوْ جُعِلَتْ فِي سَاعِدَيَّ الْمَخَامِغُ

“Tüm topluluklar yardımuma gelse dahi üstesinden gelemeyeceğim işleri bana veriyorsun.” beytinde بِمَنْ أَشَاؤُهَا ifadesi doğru değildir. Görünen o ki Buhturî'nin şiiriyle istişhâdda bulunulamaz.³³

1.2. İcma

İcmadan kasıt Basra ve Kûfe ekollerinin ittifak ettiği görüşlerdir.³⁴ Ebû Hayyân'ın görüşlerine ve tespitlerine baktığımız zaman bazen Basra ve Kûfe ekollerinin ittifak ettiği görüşlere muhalefet ettiğini, bazen de etmediğini söyleyebiliriz. Ebû Hayyân icma deliline önem vermiş hatta bazı meselelerde icmayı delil olarak kullanmış, icmaya muhalefet edenleri eleştirmiştir. Örneğin;

إِنَّ مِنْ أَفْضَلِهِمْ كَانَ زَيْدًا Sibeveyhi fiilinin zait olarak gelmesi konusunda Müberrid (ö. 286/900) ve Rummânî (ö. 384/994), buradaki كَانَ nin zait olmadığını, isminin içinde müstetir olduğunu مِنْ أَفْضَلِهِمْ ifadesinin haberi olduğunu tüm cümlelerin innerinin mukaddem haberi olduğunu iddia ederler. Ebû Hayyân'a göre bu açık

³² Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3: 1484.

³³ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 2: 1022.

³⁴ Süyûtî, *el-İktirâh*, 69.

bir hatadır. Zira şibhi cümle hariç innerin haberinin isminden önce gelmesi icmaen caiz değildir.³⁵

1.3. Kıyas

İbnü'l-Enbârî 'Cedel' adlı kitabında kıyası şöyle tanımlar: Kıyas, aynı anlamda olması şartıyla nakledilmeyenin nakledilen üzerine hamledilmesidir. Kıyas nahiv delillerinin çoğunu teşkil etmekte olup nahiv meselelerinde çoğunlukla kendisine dayanan nahiv delilidir ki şöyle denilmiştir:

إِنَّمَا النَّحْوُ قِيَاسٌ يُتَّبَعُ وَبِهِ فِي كُلِّ عِلْمٍ يُتَّبَعُ

"Nahiv ancak kendisine uyulan ve bütün ilimlerce faydalanılan kıyastır."

Bu yüzden nahvin tanımında şöyle denir: Nahiv, Arap kelamının araştırılmasından doğan, kıyaslar aracılığıyla oluşan bir ilimdir.³⁶

Ebû Hayyân diğer nahiv delilleri gibi kıyas deliline de önem vermiş, çeşitli nahiv meselelerinde bu delili kullanmıştır. Ona göre bu delil ancak semâ' olduktan sonra kullanılabilir, semâ' olmadan herhangi bir şekilde kıyas yapılamaz. O, bu düşüncesini şöyle dile getirir: Bir nahiv meselesinde mezheplerin farklı görüşlerine muttali olduktan sonra Araplardan semâ'a bakmalıyız. Onlardan nakledilen bir şey varsa onu almalıyız. Herhangi bir nakil yoksa onu atmalıyız. Nahiv kurallarının tespitinde bizim yöntemimiz budur. Biz bu konuda ancak semaa itimat ederiz. Bir nahiv kuralını ancak semâ' olduktan sonra tespit ederiz, kıyasla tespit etmeyiz. Çünkü her terkin kendine özel bir yapısı vardır. Bir şeyi bir şey üzerine kıyas edersek birçok terkip elde ederiz ki Araplar bunların hiçbirini konuşmamıştır. Bizim nahivdeki kıyastan kastımız ancak semâ' olduktan sonra vaki olur. Bu durumda kıyaslarla semâ' arasında bir uyumluk meydana gelir. Salt kıyasla hükümleri tespit etmeyiz. Sibeveyhi'nin sözlerini düşünen bir kişi, bu sözlerin çoğunun bizim seçtiğimiz bu yöntem üzerine olduğunu anlayacaktır.³⁷

Ebû Hayyân şu nahiv meselesinde semâ' olmaksızın kıyas yapılmasını şöyle eleştirir: Müzekkerler için كَلَّمَ müennesler için كَلَّمَا tekit lafızlarındandır, قَامَ الرَّئِدَانِ كِلَاهُمَا cümlesinde olduğu gibi. Cumhura ve Müberrid'e göre tekit edilen isimden ikisi kastedilmediği zaman bu

³⁵ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3: 1185.

³⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 73.

³⁷ Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitabi't-Teshîl*, thk. Hasan Handavi, 1. Baskı (Dımeşk: Dâru'l Kalem, 1417/1997), 10: 65.

lafızlarla tekit yapılması yine caizdir, رَأَيْتُ أَحَدَ الرَّجُلَيْنِ كِلَيْهِمَا örneğinde olduğu gibi. Ferrâ, Hişam ve Ebû Ali'ye göre caiz değildir, Ebû Hayyân'a göre ise doğru olan da budur. Çünkü herhangi bir Arap'tan böyle bir kullanım işitilmemiştir.³⁸

1.4. İstishâbü'l-hâl

Nahiv delillerinden birisi de istishâbü'l-hâldir. İbnü'l-Enbârî istishâbü'l-hâli şöyle tanımlar: "İstishâbü'l-hâl, bir lafzın onu aslından çıkarmayacak bir delil olmadığı zaman aslı üzerine kalmasıdır. Örneğin; isimlerde asıl olan onları iraptan çıkarmayacak delil olmadığı sürece murab olarak kalmaları, yine fiillerde asıl olan onları binadan çıkarmayacak delil olmadığı sürece mebni olarak kalmalarıdır."³⁹

Ebû Hayyân önemli bir nahiv delili olan istishâbü'l-hâli çeşitli görüşlerini açıklarken delil olarak kullanmakta, bu delile riayet etmeyen bazı nahivcileri ve görüşlerini eleştirmektedir. Örneğin; türemeye dair bir delil olmadığı müddetçe harflerde asıl olan fazlalığın olmamasıdır. Kûfeliler ve nahivcilerin çoğuna göre ل harfinin birinci lamı asli harftir, bazılarınca ise bu lam çoğaltmak anlamını katmak için fazlalaşmıştır, bir görüşe göre ise ibtidâ lamıdır. Ebû Hayyân'a göre ise ل harfi mürekkebe değil basit bir harftir yani başka harflerden müteşekkil değildir. Zira harflerde asıl olan adem iştikaktır, yani başka harflerden türememesidir.⁴⁰

2. Delillerin Çatışması ve Tercih

Bazı durumlarda nahiv delillerinin çatıştığı (muârada) görülmektedir. Örneğin; bir konuda semâ' yoksa fakat kıyas bunu istiyorsa hangi delil tercih edilmelidir? şeklinde bazen nahiv delilleri çatışır. Çoğu dil meselelerindeki tartışmaların ve farklı görüşlerin bu farklı delillerin tercih edilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Örneğin bir dil bilgini bir meselede semâi delil olarak kullanırken başka

³⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4: 1948.

³⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, 115.

⁴⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3: 1281. Ebû Hayyân'ın nahiv delillerini kullanma örnekleri için ayrıca bk. Fetih el-Yahyavî, "*Ba'du mezâhiri't-tefkîri'l-luğaviyyi inde Ebî Hayyân el-Endelüsî min hilâli İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab: Dirâsetun sarfiyye terkîbiyye*" (Doktora Tezi, Seyyidî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi, 2015); İsmail Miftah Muhammed Şûrân, "*Usûlu'n-Nahv beyne Ebî Hayyân ve Nâzîru'l-Ceyş: Dirâsetun mukârene*" (Doktora Tezi, Kahire Üniversitesi, 2013).

biri kıyası, icmayı veya istishâbü'l-hâli delil olarak kullanmaktadır. Bunun neticesinde ise farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Ebû Hayyân'ın görüşlerine ve tespitlerine baktığımız zaman onun da farklı nahiv delillerini kullandığını görmekteyiz. Nahiv delillerinin çatışması durumunu ve diğer tercihle alakalı durumları açıkladıktan sonra Ebû Hayyân'ın bunlara yaklaşımını göstermeye çalışacağız.

2.1. Bir Lehçenin Diğer Bir Lehçeye Tercihi

İbn Cinnî 'el-Hasâis' adlı eserinde şöyle der: "Şiveler farklı olmalarına rağmen hepsi delildir. Bu durum Hicazlıların ٴ harfine amel vermesi, Temîmlilerin ise vermemesinde görülmektedir. Her iki durumu da kıyas kabul etmektedir. Burada bir şiveyi diğerine çevirmemelisin. Çünkü bu şivelerden biri diğerine göre daha haklı değildir. Fakat bir şiveyi kıyas ve delillerle güçlendirip diğerine tercih edebilirsin. Peygamber efendimiz (sav) şöyle buyurur: "Kur'an-ı Kerim her biri şifa veren ve yeterli olan yedi şive üzerine indirilmiştir." Bu durum, iki şive kıyasta birbirine eşit veya yakın olduğu zaman geçerlidir. Eğer bir şive diğerinden daha çok kullanılıyorsa ve kıyasa daha yakınsa bu şive tercih edilir."⁴¹

Ebû Hayyân ise bu konuda şöyle der: Her kabilenin şivesi üzerine kıyas yapılabilir." Bu duruma şu örneği verebiliriz: Ahfeş'in (ö. 215/830) bir lügatten (şive) nakline göre haberiyye için olan ٴ 'in cümle başında gelmemesi caizdir. Zira haberiyye için olan ٴ çok anlamındadır. ٴ (Birçok esir bağışladım) ve ٴ (Birçok köle mülk edindim) denildiği gibi ٴ ve ٴ denir. Bu lügat üzerine kıyas yapılması konusunda ihtilaf vardır. Bazılarına göre bu az olduğu için kıyas yapılması caiz değildir. Doğru olan bu bir lügat olduğu için kıyas yapılabileceğidir.⁴²

2.2. Semâ' ve Kıyasın Çatışması

İbn Cinnî 'el-Hasâis'de şöyle der: "Semâ' ve kıyas çatıştığı zaman işitilen üzerine konuşursun, başkalarını bunun üzerine kıyas etmezsin. Örneğin; ٴ (el-Mücâdele, 58/19) ayetindeki ٴ kelimesi vavın harekesinin önceki harfe verilip elife kalb olması şeklindeki sarf kuralına uysun diye ٴ şeklinde söylenemez. Bu kullanımın kabul edilmesi gerekir. Çünkü sen bu şive üzerine konuşuyorsun ve tüm

⁴¹ Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. eş-Şirbini Şeride (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1428/2007), 2: 10-11.

⁴² Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 2: 784.

konuşmalarında bu şiveye uyuyorsun. Dolayısıyla bu şiveyi ، إِسْتَقَامَ – إِسْتَقْوَمَ şeklinde kıyas yapmamalısın.⁴³

Ebû Hayyân semâ' ve kıyasın çatışma durumunda semâ' delilini tercih etmiş ve semaa muhalefet eden bazı dildileri eleştirmiştir. Ebû Hayyân'ın bu tercihlerine şu nahiv konuları örnek olarak gösterilebilir:

Cumhura göre taaccup fiilleri te'kid edilemez. Cermî'ye (ö. 225/840) göre ise edilebilir، أَخْبَسَ زَيْدٌ إِحْسَانًا ، أَخْبَسَ زَيْدٌ إِحْسَانًا örneklerinde olduğu gibi. Ebû Hayyân'a göre kıyas bu durumu istiyor fakat Allah (c.c) doğrusunu daha iyi bilir Araplardan böyle bir şey işitilmemiştir. Dolayısıyla Cermî'nin görüşü doğru değildir.⁴⁴

Taaccup fiilleri kalıp ifadeler olduğu için mazi, müzari ve emir şeklinde çekimleri yapılamaz. Hişam'a göre böyle bir durum caizdir. Örneğin مَا يُحْسِنُ زَيْدًا ifadesi مَا أَفْعَلُ زَيْدًا şeklinde müzari fiille söylenebilir. Ebû Hayyân'a göre Hişam'ın bu görüşü kıyasa dayanmaktadır fakat Araplardan böyle bir şey işitilmemiştir, dolayısıyla bunun atılması vaciptir.⁴⁵

2.3. Asıl ile Ğalibin Çatışması

Bir meselede asıl ile ğalib (çoğunluk) çatıştığı zaman doğru olan fıkıhtaki gibi asıl ile amel etmektir. Bu duruma şu örneği verebiliriz: Arapçada فُعْلٌ vezninde âlem bir isim bulunduğu zaman bu ismin munsarîf veya gayrı munsarîf mı olduğu bilinmiyorsa ve buna dair bir delil yoksa iki görüş vardır. Birinci görüşe göre ki Sibeveyhi'nin görüşüdür, isimlerde asıl olan munsarîflıktır ve dolayısıyla bu kelime munsarîf olmalıdır. İkinci görüşe göre ise bu vezindeki isim Arap kelimasında çoğunlukla gayrı munsarîf olarak vaki olduğu için bu isim gayrı munsarîf olmalıdır.⁴⁶

Ebû Hayyân asıl ile ğalibin çatışması durumunda Sibeveyhi'nin görüşü olan aslı tercih etmiştir. Örneğin رَحْمَانٌ ve رَحِيمٌ kelimeleri munsarîf mıdır, gayrı munsarîf mıdır? sorusuna bunların munsarîf olmalarının daha doğru olduğunu söyler. Çünkü biz bu konuda Araplardan herhangi bir nakle vakıf değiliz. İsimlerde de asıl olan munsarîflıktır, öyleyse bununla amel etmek gerekir. Diğer bir görüşe göre ise فُعْلَانٌ vezninde olan sıfatlar genellikle gayrı munsarîf olurlar, nadir

⁴³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 170.

⁴⁴ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4. 2070.

⁴⁵ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 4: 2070.

⁴⁶ Süyûtî, *el-İktirâh*, 124, İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 170.

durumlarda munsarîf olurlar. Bu yüzden ekseriyetin üzerine haml daha doğrudur.⁴⁷

Sonuç

Ebû Hayyân ister mütevâtîr ister şâz olsun bütün kıraatleri görüşlerine delil olarak kullanmış, ilk dönem dil ulemasından farklı bir yöntem uygulamıştır. İbn Mâlik'in ortaya koyduğu fasih olmayan Arap lehçeleri ve hadis-i şerifler üzerine kural koyma yöntemini reddederek ilk dönem dil ulemasının özellikle Basralıların bu anlamdaki nahiv yöntemini korumaya çalışmıştır. O, nahiv görüşlerini ortaya koyarken bütün kıraatlere ve fasih Arap şiirine itimat etmiş, böylece kendine has bir nahiv metodu ortaya koymuştur.

Ebû Hayyân semâ', kıyas, icma ve istishâbü'l-hâlden ibaret olan bütün nahiv delillerini kullanmış, bunlar içinde semaa diğerlerinden daha fazla önem vermiştir. Ona göre herhangi bir nahiv meselesinde öncelikle Kur'an-ı Kerim kıraatlerine ve Araplardan işitilen bir kullanımın olup olmadığına bakılır. Eğer bir kullanım varsa o zaman diğer nahiv delilleri de göz önünde bulundurulur. Yoksa o zaman bu nahiv delilleri bir anlam ifade etmez ve bunlara itibar edilip de bir nahiv kuralı ortaya konulamaz. Konulsa dahi böyle bir kural zayıf ve geçersiz olur. Bazen semâ' ile kıyas veya diğer nahiv delilleri çatışabilir veya bir konuda semâ' yok iken kıyas yapma olasılığı olabilir. Bu veya buna benzer durumlarda da yine semaa itibar edilir. Semâ' yoksa kıyas yapılamaz.

Ebû Hayyân hadisle istishâd konusunda ilk dönem dil uleması gibi hadis-i şerifleri nahiv konularında delil olarak kullanmamıştır. Bu konuda hadislerle çok istishâdda bulunmasından dolayı İbn Mâlik'i eleştirmiş, hadislerin çoğunun manen rivayet edildiğini, bunlara itibar edilerek bir nahiv kuralı ortaya konamayacağını ve hadislerin bir nahiv kuralına delil olarak kullanılamayacağını belirtmiştir. Bu anlamda Ebû Hayyân hocası İbnü'd-Dâi' ile beraber hadisle istishâdde bulunulamaz tezini savunanların öncüsü olmuştur. Ebû Hayyân'a göre hadis-i şeriflerin temsil mahiyetinde bir nahiv meselesine örnek olarak veya bir kelimenin anlamının açıklanması için kullanılmasında bir beis yoktur. Ebû Hayyân'ın eserleri incelendiğinde onun da birçok hadise şerife yer verdiğini fakat hadisleri bu anlamda kullandığını görmek mümkündür.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İktirâh*, 124.

Şiir ile istişhâd konusunda da Ebû Hayyân cumhurun benimsediği ilk üç şair tabakasının şiirleriyle istişhâdda bulunmuş, bunun haricindeki tabakaların şiirleriyle istişhâdda bulunmamıştır.

Kaynakça

- Bağdâdî, Şeyh Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*. 1. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Ebû Halîb, Ziyâd Halef 'Avde. "*İ'tirâzâtü Ebû Hayyân el-Endelusî fî kitabihî İrtişâfu'd-darab ale'l-Ferrâ: Dirâsetun vasfiyye*". Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi, 2011.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. Thk. Recep Osman Muhammed. 1. Baskı. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1418/1998.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. Thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcut - Şeyh Ali Muhammed Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitabî't-Teshîl*. Thk. Hasan Handavi. 1. Baskı. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l Kalem, 1417/1997.
- Efgânî, Saîd. *Fî usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebu 'l-İslâmî, 1407/1987.
- Fâsî, Ebû Abdullah Muhammed bin et-Tayyib. *Feydu neşri'l-inşirâh min revdi tayyî'l-İktirâh*. Thk. Dr. Mahmut Yusuf Feccâl. 2. Baskı. el-İmârâtü'l Arabiyye el-Muttahide-Abu Dabi: Dâru'l-Buhûs lid-Dirâsâtî'l-İslamiyye ve İhyâi't-Turâs, 2002.
- Hassân, Temmâm. *el-Usûl*. el-Mağrib: Dâru's-Sekâfe. 1411/1991.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *Usûli'n-nahvi'l-Arabî*. Ribat: en-Nâşiru'l-Atlasî, 1983.
- İbn Cinnî, Ebû 'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Thk. eş-Şirbini Şeride. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1428/2007.
- Kerchou, Lazhar. "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-muhît Tefsiri Bağlamında Nahve Dair Metodik Esasları". *Dokuz Eylöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/41 (2015): 313-336.
- Mahmud, Hüsnî Mahmud. *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî tarihi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- Nâzîru'l-Ceyş, Muhibbuddin Muhammed bin Yusuf bin Ahmed. *Temhîdu'l-kavâid bi-şerhi Teshîli'l-fevâid*. Thk. Ali Muhammed Fahir. 1. Baskı. 10 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.

- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman bin Ebû Bekr. *Kitabu'l-İktirâh fî ilmi usûl'in-nahv*. Thk. Dr. Selahaddin el-Hevvarî. 1. Baskı. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1432/2011.
- Şûrân, İsmail Miftah Muhammed. "*Usûlu'n-Nahv beyne Ebî Hayyan ve Nâzıru'l-Ceyş: Dirâsetun mukârene*". Doktora Tezi, Kahire Üniversitesi, 2013.
- Yahyavî, Fetiha. "*Ba'du mezâhiri't-tefkîri'l-luğaviyyi inde Ebî Hayyan el-Endelusî min hilâli İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab: Dirâsetun sarfiyye terkîbiyye*". Doktora Tezi, Seyyidî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi, 2015.